

MŰHELY

MÁRKUS BÉLA

*Hódoltsági irodalom**Cs. Szabó László, Nyirő József és Wass Albert emigrációs publicisztikái*

három szerző köteteit a könyvkiadás véletlene állította egymás mellé. A közzétételükre most érett meg az idő, ám nem ideológiai, politikai, hanem csupán filológiai értelemben – idő kellett a bennük szereplő publicisztikai írások felkutatásához, válogatásához és rendszerezéséhez. Nemigen lehetne mérlegelni, kinek volt nehezebb dolga. A Cs. Szabó László-kötet, a *Hódoltsági irodalom* összeállítójának, Czigány Lórántnak, aki az oxfordi Bodleian könyvtárban lelt rá a Münchenben kiadott a „hontalan magyarok hetilapja”-nak, majd „a nemzeti emigráció lapja”-nak nevezett *Hungáriának*, illetve utódjának, az *Új Hungáriának* azokra a példányaira, amelyek az esszéista-kritikus 1951 legelejétől 1956 novemberéig közölt publicisztikáit őrzik? Medvigy Endrének, aki Nyirő József 1945-től 1953-ig terjedő emigrációs korszakának bemutatására vállalkozva éppúgy számításba kellett vegye a kérésézetű, némelykor kéziratos formában megjelent lapokat, mint a címadó nemzetpolitikai tanulmány, a „Mi az igazság Erdély esetében?” különböző változatait. A *Magyar Vándort*, amelyik talán az első publikációs fóruma volt 1947 áprilisában (s amely lapról Borbándi Gyula igen megbízható könyvének – *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia*. Budapest, Hittel, 1992 – sincs tudomása), aztán a passauai *Bujdosó Szemlét*, a clevelandi *Katolikus Magyarok Vasárnapját*. Az erdélyi ferences atyák által előbb Olaszországban, majd Amerikában kiadott *Magyar Harangokat*, a néhány számot megért müncheni *Szabad Nemzetet* (ezeket Borbándi bibliográfiája szintén nem sorolja fel), a Bajorországban alapított *Magyar Nőket*, a Párizsból, sokszorosított formában induló *Abogy Lehetet*, a *Magyar Szabadságot*, a *Magyarok Útját* és a többieket, az *Új Hungáriáig*. Mindezeket túl levelekből, nyilatkozatokból, beszédekből, sőt elbeszélésekből, regényrészletekből válogat, hogy minél sokoldalúbban láttassa az író helyzetét, gondolkodásmódját. Ehhez képest Nagy Pálnak könnyebb dolga lett volna, három kötetbe egybegyűjtve Wass Albertnek a *Kanadai Magyarországban* éveken át tartó sorozata, a *Magyar szemmel* írásait? – annál is inkább, mivel ezek jó részét a Kráter Műhely Egyesület két kötetben közreadta már *Józan magyar szemmel* címmel. Ám a kéziratok dátumozása pusztán 1963. augusztus 31-étől 1970 szeptemberéig pontos, követhető, aztán viszont – a harmadik kötetnek csaknem az egészében – kérdőjelek állnak az évszámok helyén, vagy egyáltalán nincs jelölve az időpont. S ha egy-két közlemény alapján sejthető, hogy a *Magyar szemmel* a hetvenes évek közepéig szemlél a sorozat darabjaiból, akkor Nyirő József, Cs. Szabó László és Wass Albert publicisztikái együttesen az emigrációs magyarság történetének több mint egy negyedszázadát fogják át, lazán és hézagosan ugyan, de a szerzők jellegzetes felfogását, szemléletét tekintve igen meggyőzően és érdekesen.

Nyirő József esetében még többről van szó: személyességről, erős önéletrajzi jellegről. Az egyes írásokból, mint egy memoár töredékeiből, ha nem is kerekedik ki, de összeállítható az író emigrációs életszakasza. Az, amely Sopronnál kezdődik az országgyűlési képviselőként való félrehúzóddás, az „arcvonal” távolodásának, azaz a háború befejezésének reményével, és El Escorialban, Spanyolországban ér véget, 1953. október 16-án a halállal. A menekülésről nem annyira, mint a bajorországi Vollarberg menekült táborában töltött esztendőkről már-már derűs meglepedettséggel számol be. Csupa köszönet, ha üzenet, le-

vél, jókivánság érkezik hozzájuk: „az ilyen magamfajta vénasszony szemei hamar megcsurranak már a hat ikisz után” – írja a lányának, miután már azt is tudtára adta, „az ember remek időket tud eltölteni az unokáival akkor is, ha nem látja őket”. Egyébként pedig – ahogy 1949. augusztus elsején közli – „magunkról semmi kedvezőtlen hírünk nincs”. Amikor alig pár hónap múlva a „táborok, kis magyar közösségek népe megbolydult”, amikor neki is az volt a legreményteljesebb döntése, hogy „tovább bujdosok”, hogy a feleségével együtt felöntetik magukat „a kivándorlási malom garatjára” – csak akkor nevezi „nyomortanyák”-nak a lakhelyüket, beszél el az ételeket konzervdobozokban hordókat, a reggelente soros vécét tisztogatókat, a deszkatákolmányok közt botorkálókat. Ekkor már a fájdalom hangján szólal meg. Nem azt fájlalja, hogy vége, vagy hogy akik kijelentkeztek a táborokból tovább bujdosásra, azok „lógnak ég és föld között, mint Mohamed koporsója”, s már „az út szélére kiállni sincs joguk itt – koldusnak”, hanem hogy „az összesenőtt sebek, a koldussá vetett életek nyomor-közössége széttépődik elemeire”. Ez a közösségvágyás, az összetartozás érzése tölti el „Cervantes földjén” is, mint akit nem a mindennapi gondok foglalkoztatnak, nem a felesége szorongató kérdése, „Miből élünk itt meg?”, hanem hogy a magyarok segítsék és szeressék egymást, máskülönben meg „mi már megszoktuk az égi madarak és a mezők liliomainak mennyei receptjét öt esztendő alatt”. A Küzdelem a halállal, e különös, még és már nem „íróképes állapotban” diktált beszámoló árulja el a nyolcadik hónapja folyó és egy hónap múlva végleg lezáruló tusa közepette, hogy a földi recept „a napi egy dollárt alig meghaladó kereset” beosztását írta elő számukra immár kilencedik éve. Nem panasz ez, hiszen mint korábban, bajor földön, most itt is könnyekig meghatódik, életük „külön tragédiáját”, a hazátlanságot, az idegenséget, a hányattatást mennyire „igyekszik feledtetni” spanyol környezetük, „ez a dalos, jókedvű, melegszívű nép”. S ha panasz, mégis, elhagyatottan a „kopár hegyek tövében”, akkor amiatt, hogy a magyarok jó szót még „alig hajítottak felém”. Őket kéri mégis – „tégged, népem” –, hogy ha meghalna, ne feledkezzenek el a feleségéről, „szegény, öreg, árva, elhagyatott Donna Helenáról, ki infinitusban (!) beszél a spanyol nyelvet”, és – a végső óhaj – „utánam is küldjeteek egy kurta, futó Miatyánkot!...”

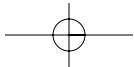
Nagyjából ennyi, amit Nyirő József életrajzához a kötet darabjai adnak. Megszólalás-módszerekben, stílusukban ugyanaz a tragikus felhangokat közömbösítő, a nyersebb, szikárabb történetmondáshoz vezető ironia, önironia az uralkodó, amelyről Cs. Nagy Ibolya beszél *Az erdélyi ember és lélek krónikása* című életút-vázlatban, a két önéletrajzi regény, a *Zöld csillag* (1950) és az *Íme, az emberek!* (1951) kapcsán, ám a levelekre, hírlapi cikkekre is érvényesen. A fanyar-kesernyés humor talán csak akkor vált sötétebbre és keserűbbre, amikor a megélhetés, az életlehetőség másoktól függő esélyei, azaz az egzisztenciális kiszolgáltatottság tényei kerülnek terítékre. Pontosabban: csak kerülnének, ha az, akivel anyagi természetű nézeteltérése támadt, egyáltalán szóba állna vele, azaz válaszolna a felvetéseire. Annál inkább méltánytalan és sértő ez a némaság, mert egy jó barát, egyben magas egyházi méltóság a hallgató fél. Az a Kótai Zoltán, akiről a kötet utószava árulja el, hogy pápai prelátsúsként ő volt a főszervezője annak az 1947-es Szent István-napi altöttingi zárandoklatnak, amely alkalmat adott a magyar emigráció országgyűlésének összehívására, és vitéz Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes vezetésével az emigrációs kormány megalakítására, amelyben Nyirő József is miniszter lett. Nem mint miniszter és mint prelátsú kerülték ellentétbe egymással, hanem mint író és mint könyvkiadó – Kótai ugyanis 1950-ben Argentínában, ahová egy évvel korábban vándorolt ki, megalapította azt a Kárpát Könyvkiadót, amely az előbb szóba hozott két önéletrajzi regényt is megjelentette, ám sem a honoráriummal, sem a példányokkal nem számolt el rendesen. A már nagybeteg szerző hiába próbálta jobb belátásra bírni – végül szinte csak a Joistenhez fellebbezhetett,

[*Műhely*]

az anyagi és a jogi szempontokon felül az erkölcsi megítéléskor arra hivatkozva, hogy Kótának elsősorban nem mint könyvkiadónak vagy kereskedőnek, hanem mint a római katolikus egyház szolgájának volna elszámolnivalója.

Túl a személyes bántódáson, sérelmen és hátrányon, az ügy messzire ható érvényű. Függetlenül a főtisztelendő úr személyétől, jelzi az emigrációs kiadók megannyi gondjából – mindazt, amivel majd másfél évtizeddel később az Amerikai Magyar Szépművés Céhét megalapító Wass Albert is annyit küszködik, hiába létesít külön egy információs szolgálatot is Danubian Research Center néven, illetve külön az angol nyelvű könyvek kiadására a Danubian Presst. Miért, mitől válik mindkét vállalkozás szinte reménytelenné? Az előfizetők alacsony számától, azaz az érdeklődés hiányától, a terjesztés nehézségeitől, súlyos költségeitől, a bizományosok szükséges, ám ellenőrizhetetlen voltától, a teljesítetlen szerzői megbízásoktól, az értékes kéziratok hiányától, a sorozatos-rendszeres megjelenés lehetetlenségétől. Mindattól, amire Nyirő József már jó előre figyelmeztette még itthonról, aztán Ausztriából, illetve Németországból ismerős barátját, Szász Bélát, aki Amerikába kivándorolva Clevelandben tervezett megalapítani egy kiadót, amelyet Kossuth néven létre is hozott. Üzleti vállalkozás, részjegy, részvény, kezdő alaptőke, a vezetőség megválasztása és így tovább – a tanácsadó szerepében Nyirő József alapos ismeretekről, szakértelemről ad tanúbizonyságot, ami azért nem meglepő, mert hisz őt más társával együtt a húszas évek közepén Kolozsvárott az Erdélyi Szépművés Céh megalapítója volt. A Céh munkájára, gyakorlatára hivatkozik is. Amit külön kiemel: módot kell arra adni, hogy az írók a saját munkájuk révén minél több részvényhez jussanak, hogy érezzék és tudják, „a nagy magyar célok kitűzése mellett” önmaguk sorsának „szociális érdekében” is dolgoznak. Érdekes pontja Szász tervezetének, hogy elnöknek Nyirőt, alelnöknek pedig Wass Albertet gondolta – s habár az előbbi enyhe ellenvetésekkel élt, a terv mégis megvalósult, jelezve mintegy a két író helyét a kiadó képzeletbeli rangsorában. Szász Bélának írtam azt a későbbi levelet is, amely mintegy megértően szól a Wass Albert által majd több mint egy évtized múlva ismét szóvá tett, nemegyszer indulatosan emlegetett bajokról, kiadói panaszokról. Nyirő az olvasóközönség részéről érzékelhető bizalmatlankodás okát a különböző felfogásokban nem utolsósorban politikai hitvallásokban látja. Újra Erdély példájával hozakodik elő, mondván, „idekinn ismeretlen még az ottani kisebbségi sors etikája, nemzetpolitikai magaslapon álló tiszta magyarsága”. Magyarozatával arra keres mentséget, ami Wass Albertet mindvégig rögeszmésen bántja: az egység hiányára. Ő higgadtan veszi tudomásul, és ajánlja is a barátjának, hogy számoljon azzal, „a 150 emigrációs sajtótermék mellett mintegy hét könyvkiadó-vállalat is működik vagy akar működni”. Vagyis: a megosztottság teljes, és ez ellen nincs mit tenni. Mint friss eseteket említi a római Anonymus kiadót, illetve Ausztráliában Padányi Viktorét, noha aggályosnak tartja, hogy „az eddigi kiadó-vállalkozások is túlhaladják a külföldi magyarság teherbíró képességét”, s hogy „egymást bénítják”. Éppen ezért összműködésre hívna fel, munkamegosztásra a „magyar kultúra szolgálatának” ügyében, amikor is világnyelveken jelentetnék meg a jó és „megfelelő” könyveket. Az Anonymus olaszul, a Kossuth angolul, Kótai spanyolul – vagyis itt nem azt tartja elsődlegesnek, amit Wass Albert majd vissza-visszatérően ismét, nevezetesen, hogy az emigrációs kiadók dolga, hogy megváltoztassák a magyarságról Nyugaton kialakult – az ellenségeink által kialakított – képet. Hogy ennek a feladatnak a súlyával ő maga is tisztában volt, erre az *Abogy Lehet* közölte, Névtelen Úrnak szóló levele a bizonyíték 1950 októberéből. Azon vitázik itt, hogy vajon a Magyar Nemzeti Bizottmány felelőssége-e, ha az Egyesült Államokban egy tankönyv hamisan állította be a magyar államhatalomnak az erdélyi románsággal szembeni politikáját, vagy az alaptalan vádak megcáfolni „ugyanolyan kötelessége egyénnek és közületnek”. Ez utóbbira hajlik, mint aki nem bíz abban, amire

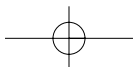
a könyvkiadó Wass Albert annyiszor hivatkozik, hogy a különböző amerikai egyetemekre és közkönyvtárakba eljuttatott kiadványaik tisztázzák majd a magyarságot az igaztalan vádaktól. A Kossuth kiadó gondozta, a Magyar Központi Tankönyv Bizottság által rendszeresített tankönyvsorozat is hasonló céllal készült – hatásának alacsony fokát az is jelzi, hogy az Amerikai Magyar Szépműves Céh programja mint előzményről egy szó nem sok, annyit se mond róla. De arról a *Mit adott a világnak a magyarság?* című nemzetismereti adattárról sem, amelyet Nyirő együtt készített dr. Liptay Lajossal, és először a New York-i Magyar Irodalmi Kör jelentette meg még 1949-ben. Ehhez hasonló ismeretterjesztő munkával tartja szükségesnek előállni negyedszázaddal később Wass Albert, magyar és angol nyelven is megjelentetve a *Magyar örökségünket*. Ha e tény belátása lenne annak, hogy huszonöt év alatt a helyzet a magyarság ismerete és megítélése dolgában mit sem változott, akkor érthetőek azok a különbségek, amelyek célját és lényegét tekintve e két propagandafüzet között mutatkoznak. Mindenekelőtt előadásuk modorában, hangütésükben, érvelésük tárgyilagosságában. Talán a hiábavalóan eltelt évek miatt is a *Magyar örökségünk* nélkülözhetetlen voltát bizonygató, a kötetet mintegy ajánlgató publicisztikákban több az indulat, a szemrehányás, amelyből jócskán kijut Amerikának is, merthogy bedőlt a „Masaryk-emigráció” történelemhamisító trükkjeinek. Mintha azon dőlt volna el Trianon, hogy „az Egyesült Államok elnökének barátai és tanácsadói csehek voltak, és nem magyarok”, és mintha azon, hogy „Amerika népének 99%-a azt sem tudta, hogy kik a magyarok, és Európa melyik szögletében főzik gulyásukat”. Egy bizonyos dr. Rátkay Kálmán közgazdásznak írja ezeket, aki szerint „hiábavaló ábránd, légvárkergetés” az USA közvéleményének és ezen keresztül politikai erejének megnyerése a magyarság számára. Ebben a reményben szólaltak pedig meg Nyirőék is, a Nyugat segítségét kérve, s várva „a tévedések belátását és a bolsevista rém kénye-kedvére kiszolgáltatott milliók megváltását”. Érvelésük arra a rég ismerős fordulatra vagy tételre épül, hogy a magyarság mi mindent tett a nyugati civilizáció védelmében. Beleszámítva az amerikai polgárháborúban való nagy arányú részvételt, de azt is, hogy Asbóth Sándor tervei alapján épült ki New York, és hogy Kossuthon kívül még két ember mondhatott beszédet a kongresszus előtt, de Lafayette tábornok mellett a másik is magyar volt, gróf Apponyi Albert. Híres magyar utazókat emlegetnek aztán Benyovszky Mórictól Teleki Sámuelig, festőművészeket, Munkácsyt, Zichy Mihályt és másokat; az egyetemeket, s hogy az elsőt Nagy Lajos király még 1367-ben alapította. Feltalálók sorakoznak ezután, Bánki Donát, Kandó Kálmán, Semmelweis Ignác például, őket követik a katolikusok, a szentek, István királytól Szent Margitig, majd a protestánsok, Károlyi Gáspár bibliafordításáig. A sport sem marad ki: sportágak szerint sorolják fel azt a 36 aranyat, amelyet a berlini olimpia után a magyarok nyertek. Rövid történelmi áttekintés zárja a röpiratot, megismételve, „Magyarország mindent feláldozott Európáért és Nyugatért”, mégis „kétszer tépték darabokra, a trianoni és párizsi úgynevezett békeszerződésekkel”, ezért „a világ népeinek súlyos adósságai vannak” Magyarországgal szemben, s ezek „rendezése nemcsak becsületbeli kötelessége, hanem saját létérdeke is minden népnek és nemzetnek”. S hogy e kötelesség teljesítésének nagyobb nyomatéka legyen, előbb elhangzanak már azok az érvek, amelyek Magyarország különleges politikai, földrajzi és emberföldrajzi helyzetét hivatottak bizonyítani. Itt is, ebben a röpiratban is, aztán a Wass-publicisztikában még megszállottabban ismételve. Hogy az ország Európa „legfontosabb ütközőterületén tartja az egyensúlyt”. Hogy a „kelet-közép-európai tájnak legvilágosabban körvonalazott és legszilárdabb politikai alkotása”, előtte és utána „semmilyen nép sem tudott e földön országot alapítani tartósan, ami a magyarság kiváló országalkotó képességét mutatja”. Hogy a keleti szláv, északnyugati germán és déli román néptengerek érintkezési övében fekszik, hogy itt vannak „a vallások nagy elterjedési

[Műhely]

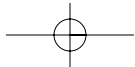
határai is”, közvetítője különböző kultúráknak, a nyugati „éppen Magyarország keleti, erdélyi határán végződik”.

Hogy ez a határ ne a múltat jelölje véglegesen immár, e célból íródott a *Mi az igazság Erdély esetében?*, a nemzetpolitikai tanulmány, amely csak Nyirő József halála után, 1954-ben kapott nyilvánosságot. Érdekes mozzanat, hogy amikor – 1992 karácsonyán – itthon is megjelent a *Hunnia* hasábjain, a szerkesztőség jobbnak látta a bevezető sorok és az első fejezet híján közölni: az utószó szerint gesztus volt ez, mintegy annak a kifejezése, ne bántsuk az USA-t. Merthogy Nyirő bántotta tán, amikor azt fejtegette, hogy az Egyesült Államok képes felismerni és bevallani a tévedéseit, képes nyíltan megmondani, „milyen hiba volt a teheráni, a jaltai és potsdami értekezletek határozatainak elfogadása”. A felvezetés ismerős tehát: figyelmeztetni a Nyugatot, hogy a „Magyarországgal elkövetett igazságtalanság jóvátételének” „el kell következnie”. Trianon miatt és Párizs miatt. De a jóvátételhez a jóindulat megnyerésére is szükség van – erre szolgálna az ugyancsak ismerős érvelés: mi, magyarok ezeréves létünk során „egész bizonyosan a legtöbb és legkegyetlenebb igazságtalanságokat szenvedtük el”. A korábbi röpirattól itt legfeljebb annyi az eltérés, hogy a bolsevista veszedelmet és egy nagy szláv imperialista előtörés fenyegetését festi fel, úgy láttatva, ahogy Wass Albert is, hogy a nyugati hatalmaknak „igenis érdekük... egy erős és egészséges Magyarország fennállása, léte és biztonsága”. S hogy miért? A válasz – a geográfiailag és gazdaságilag is „tökéletes”, a természet által megszabott egységről – transzszilvanista alapvetés, a *Kiáltó Szó*ból ismerős, Kós Károlyék programjából. Nem onnan való azonban, amit a publicista Wass Albert sohasem felejt el, megingathatatlanul hangsúlyoz. „A magyar nép szupremáciája”, magyarul: fölénye, felsőbbrendűsége. Ez biztosított nyugalmat és egyensúlyt a térségben, de prosperitást is. És hogy a „vezető magyarság magasabb fokú kultúrája, szervező alkotóképessége és iniciatívája” volt a fejlődés biztosítója. Az európai emberiség nem engedheti meg magának azt a „könnyelmű luxust” – hangzik tovább az érvelés –, hogy „egységessé teremtett területeket” szétválasztva hagyjon. A röpirat nem akarja az elszakított területek mindegyikének kérdését taglalni – egyedül a keleti részek és „bennük Erdély sorsát” veti fel. Történelmi múltjából két meghatározó mozzanatot emel ki, ezek s a *Magyar szemmel* írásainak is az alapvetései: egyrészt, hogy a területet a X. századtól kezdődően a magyarok birtokolták (a román betelepülők pedig „csak” a XIII. század elején jelentek meg), másrészt, hogy a német és a román lakosság „békésen élt” a magyarral. Ki tette lehetővé a románok beszivárgását?, Hogyan szaporodtak el a románok Erdélyben? – a fejezetek címében felvetett kérdésre megint csak olyan válaszok következnek, amelyek a román népet kimondva, kimondatlanul a hálatlanság gyanújába keverik. Mert hisz a Kárpátokon túlról az elnyomás elől menekült ide, Erdélybe, ahol „szabadságban élhetett, anyagilag is jobb helyzetbe került”. És mert „a magyar nép liberalizmusa” tette lehetővé számukra a „nyugodt életet, azt, hogy nyelvüket, vallásukat megtarthatták, iskoláikban anyanyelvükön taníthattak, szóval megőrizhették népi jellegüket”. Éppúgy vásárolhattak földet, mint a magyar, szabadon végezheték az egyetemeiket, ipart űzhetek, kereskedhetek – mindennek következtében úgy megerősödhetek, „ami végül is szeparációhoz vezethetett”. Ezzel szemben a tanulmány hivatkozása alapja újfent „a magyar történelmi jog, kultúrfölény s a kisebbségekkel való bánásmód” lesz, noha a „mit követel az igazság?” kérdésre nemcsak egy válasza van, hanem három lehetséges megoldással is számol. Az első, visszacsatolni Magyarországhoz, „természetesen a kisebbségi román nép részére nemzetközileg garantálandó autonómia, az általános emberi és kultúrjogok biztosításával”. A második, amivel lényegében a második bécsi döntés is próbálkozott: kettéhasítani úgy, hogy az északi és keleti része, a magyar többségű vidék Magyarországhoz, a déli, román többségű Romániához tartozzék. A harmadik: egy önálló

Erdély létesítése a régi történelmi Erdélyből, a két nép, a magyar és a román teljes egyenjogúságával. Ez a három változat – csak egyetlen megoldást nem tart lehetségesnek. Azt, hogy „Erdély s Kelet-Magyarország Romániához csatoltassék, illetve azé maradjon”. Ez a természet s a gazdasági élet törvényeivel is ellenkezik, figyelmen kívül hagy „ezeréves jogokat”, ám ami a legdöntőbb érv: az „1919-től kezdve fennálló román uralom minden tette, megnyilvánulása, erőszakossága, terrorja, szóval egész gesztiója bebizonyította, hogy Románia se nem méltó, se nem alkalmas Erdély birtokban tartására”. Egy kurta fejezet hangsúlyozza még, hogy Erdély nélkül Magyarország megbénul, egy másik az orosz–szláv expanziós világhatalmi törekvések gátjának nevezi az országot, hogy végül így összegeződjék a fenyegető tanulság: „Nagy-Románia a Szovjet érdeke, Nagy-Magyarország viszont a nyugati békés együttműködés és Európa jövőjének létérdeke.”

Wass Albert tételeinek is ez az egyike, ha nem a legfontosabbika, mindenesetre a leghevesebben ezt fejt ki. Mert ha – kedvelt előadásmódját követve – pontokba szednénk mi is a többnyire feladatok kijelölésére szorítóké tételeit, azaz az emigrációs programját, akkor az emlegetett céhe, kiadója, magyar csomagja mellett való kiállítás, ezek népszerűsítése s a velük kapcsolatos gondok megosztása után a fontossági sorrendben mindjárt ez következne. Azzal a lényeges különbséggel, hogy a Nyirő felvázolta háromféle megoldás esélyeit ő elvétele sem latolgatja. Bár a *Szittyakürt*tel vitázva nyomatékkal állítja, nem az első világháború előtti állapothoz való visszatérést javasolja, mégis a Duna-völgy jövőjét csakis úgy képzei el, ha „most is, akárcsak a múltban, Erdély magyarjai” bebizonyítják, hogy „öröklött képességeiknél, szellemiségüknel fogva, egyedül képesek arra, hogy kigondolják, kiterveljék és megszervezzék” a közös jövőt. Nehéz, persze, elképzelni egy olyan megoldást, amelyik „gazdaságilag visszatér a Szentkorona országainak egységéhez, politikailag megfelel a modern korszaknak, adminisztrációs síkon tiszteletben tartja a különböző népcsoportok önkormányzati jogát”, ugyanakkor egyedül a magyarokban bízunk, s rájuk bízna a jövő megtervezését. Azért rájuk – s itt a vádló, ítélkező Wass Albert szavaira nincs mentség –, mert (ld. „A lapok hírt adtak” című cikkét a III. kötetből) az erdélyi magyarok régóta szemtanúi és szenvedői már „az oláh természet fékezhetetlen gyűlölködésének és minden nációt felülmúló kegyetlenségének”, és mert „lehetetlenség eltérni azt, hogy egy szellemi, lelki és erkölcsi fejlődésben hátramaradt, primitív nép egy nálánál sokkal magasabb kultúrális szinten álló nép fölött korlátlanul uralkodhasson, alávetve ezt a létszámban kisebb népet a maga fékezhetetlen kegyetlenkedéseinek és megátalkodott gyűlöletének”. Az ilyen bántó és igaztalan vélekedések kétségbe vonják, hogy a megannyi ötlettel előrukkoló, az emigráció egységét annyi cikkel sürgető publicistát valóban az a jelszó vezeti, amelyre szintén sűrűn hangoztat: „Mindég magunkért, soha mások ellen.” Aligha ennek a szellemében tiltakozik például a Szent Korona Magyarországnak való visszaszolgáltatása ellen, javasolván, hogy Moszkva helyett a Vatikánt bízzák meg az őrzésével. S aligha ezért rosszallja a Magyarok Világszövetségének, illetve az Anyanyelvi Konferenciának a nyugati magyarság megnyerésére és megismerésére irányuló akcióit, egy Lőrincze Lajos, egy Kosáry Domokos amerikai útjait és viszont, az amerikai magyarok, Makkai Ádám és mások Magyarország-járását. Becsületére legyen mondva, nem hallgatja el a vele ellentétes véleményeket. Sem amikor azzal gúnyolják, hogy „felcsapott könyvügnöknek”, saját kiadója reklámozójának, sem amikor gúnyolódhatnak rajta, hogy „csak a saját trombitáját fújja”, vagy amikor mint a „rózsaszínű felhők ábránd világában élő hazaffyak” egyikét emlegetik. Amin változtatni szeretne, ám néha tisztában van vele, hogy hiábavaló az igyekezete: az emigráció ne a Pál utcai fiúk módjára cselekedjék, „csordányi vezérrel, közlegény nélkül”. Magyarország pedig? Alig jut hozzá hír róla – legalábbis nincs nyoma, hogy valamennyire is követné, követni tudná például a kultúra, az irodalom eseményeit. Számára az egyetemes

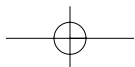

[Műhely]

magyarság legnagyobb élő költője Mécs László, az erdélyi kortársak közül, miután Tamási Áront elbúcsúztatta, csak Sütő András nevét említi, de az övét is elmarasztalóan, mondván, amit egy hamburgi folyóiratban Erdélyről írt, abban „sincs köszönet”. Talán azért nincs, gonoszodhatunk, mert csak három nevezetes székelyt említi meg a cikkében, Gábor Áront, Mikes Kelemt és Tamási Áront... Méltató szavai a hazai, a Cs. Szabó László által hódoltságának nevezett irodalom alakjairól, műveiről nincsenek. Ami önmagában is meglepő. Még meglepőbb azonban a regényei, szépprózái alapján a stílus művészenek tartott Wass Albert esetében, hogy publicisztikáiban alig van élet, elevenség. Nemcsak hogy nehézkes, a képi fogalmazásmódot egy tisztviselő, egy „könyvügynök” fogalmi zsargonjára felcserélő, nemcsak hogy közhelyes, de még magyartalan is. Mintha hódoltságban, itthon fogalmazott volna a Cs. Szabó által majd oly leleményesen kipécézett fordulatokkal. Ilyenekkel: „megszervezzük a terjesztés problémáját az amerikai könyvtárak és iskolák felé”, „minden erőnket összefogva együtt próbálnánk végrehajtani az angol nyelvű magyar könyvkiadás problémáját”; „leszögezzük álláspontunkat a magyarság felé”; „a lehetőségeknek a kihasználása pedig egyedül a célszerűen kitervezett tettek láncolatain múlik” és így tovább. Még egy utolsóig, „a rátermettségüket igazoló életerő friss szelei tovaseprik-e hamarosan az árnyéket okozó fellegeteket, mielőtt azok gyökeret eresztvén, véglegesen megtelepülhetnek rajtuk” képzavaráig.

Cs. Szabó sosem téved közhelyekbe. És nem is igen politizál, noha az *Ostrom után* címet viselő naplója vagy inkább naplótöredéke 1945. február 14. és 21. közötti egy hétről igen érdekes e tekintetben is. Például amikor az egynapos fogságából – a GPU tartóztatta le – való szabadulás után azon morfondírozik, hogy az oroszok „Mindenünkből kiforgattak, mégis ez a felszabadítás. Egy szál ingben, fedél nélkül szabadultál ki a világháborúból s a revolveres fasiszta zsarolásból [...] Ne sirasd a perzsaszőnyeget. Azt hitted talán, hogy az oroszok őrséget állítanak a védelmére? Ők a proletárokat akarják felszabadítani, nem a duzzogó urakat.” Legendának tartja, károsnak az emigrációban terjedőt, hogy Budapest ellenállása a keresztény és a nyugati műveltség védelmében történt volna. Az amerikaiak is gyilkosként szerepeltek a plakátokon – emlékeztet. Azt az egyre gyakrabban hallható panaszt is furcsállja, miszerint az angolszászoknak nincsenek kialakult terveik a magyarokról, „holott sehol sem láttam eddig, hogy magának a magyarságnak volna végleg kialakult, józan és összefogó terve új életéről egy szabad hazában!”. Azt látja vagy attól tart, hogy úgy viselkedik a nép, mint amelyik a saját életébe sem avatkozik be, „bujdosói útján azonban részvétet kíván a mostoha világtól, amely nem becsüli eléggé vitézi hírét”. Bizony, más hangütés ez, mint akár Nyirőé, akár Wassé. De Cs. Szabónak tetszik is a magyar emigrációs közélet zenebonája, csak attól tart, az otthonra gondolva, hogy ha csak a tyúkperieket viszik majd haza, akkor vasvillával jönnek rájuk, „s Bécsig szalasztanak”.

A magyar történelem legújabb szakaszát úgy különbözteti meg, hogy 1945-től a Mindszenty-pörig a párt épült be ráksejtjeivel az ország életébe, azóta viszont az ország és a népe épül a pártba, a betegségbe. A magyarnak oroszabbnak kell lennie az orosznál a Nyugat szidalmazásában, a békehalandzsában és sok minden másban. Amit a moszkvai politbüro tesz, annak – mint írja – „egy másik rövidebb nemzeti tragédiában gleichschaltolás volt” a neve, politikai-gazdasági-lelki rablás. Ami ezen belül a kultúrát illeti, a magyar irodalom úgy írható le, nevezhető meg, mint a kommunista tervezőgondolás egyik kiváltságos, kényeztetett ágazata. De zenei hasonlaltal is él: a fő ideológus, Révai József szerinte olyan, mint az „A” hang a muzsikában, hozzá hangolják az írnivalójukat és a mondókájukat a hivatalos költők, akiket amúgy Gábor Andor ivadékainak nevez, kávéházi töltelékeknek, apacsoknak, morális deszperádoknak, selyemfiúknak. A párt kirakati mintabáinak,

míg másokat, például Illyést vagy a másutt nagyon is elmarasztalón jellemzett Veres Pétert olyanoknak, akiket csak „szemszúrásul” tesznek a kirakatba. Hogy 1949-ben kezdődött a sokrétű magyar irodalom elnémítása, illetve államosítása, erre kiváló idézeteket hoz fel bizonyítékul. Például Révaitól a Felelet-vitában, 1952-ben elhangzottakat. „Déry kijelentette a könyv bírálóival szemben, hogy az író igyekszik megvédeni azt a jogát, hogy arról írjon, amiről ő akar. De a mi világunkban az írónak ez a joga nincs meg... Nem ismerjük el azt az esztétikai tételt, hogy az író ízlése és ítélete a legfőbb kritériuma annak, mit és hogyan kell írnia. Az író ízlése és ítélete lehet ellentétes is a nép, az állam, a párt ítéletével és érdekeivel.” Darvas Józseftől: „Ahogyan az esetleg jobban dolgozó egyéni kisparaszt az alacsonyabb rendű típust képviseli a szövetkezeti paraszttal szemben a mezőgazdaságban, úgy az esetleg ma még művésziesebben alkotó polgári író is az alacsonyabb típus az irodalomban a még fogyatékosabban alkotó kommunista íróval szemben.” És hát Horváth Mártontól: „mindaz, ami új, igazságos, jó a mi életünkben, ami nagyobbá teszi az embert, a pártfunkcionárius keze nyomát viseli”. Ez idő tájt akár ez is lehetett volna a jelszó: „Társutasok, be a pártba, regények, versek, be a mába!” 1949 óta így lesznek az írók a politikai terrorral végrehajtott ipari forradalom és orosz gyarmatosítás reklámszervei, noha a párt politikája mindig kétfázisos marad, az első fázis a biztatás, a második a megtorlás, abból a gonosz varázskörből, amelyet a párt von az írók köré orosz bajonettel, nehéz kitörni.

Az 1953-mal kezdődő egykor új szakaszként emlegetett változás sem nyugözi le, hiszen azt írja, a sztálini farsangnak '54-ben jött meg a hamvazó szerdája, s nem a politika illant el az irodalomból, hanem csak a „víg hazugság”, az új irodalompolitika az ipari munkáság, a proletariátus élharcos szerepe helyett a nemzeti egységet, a lenini alaptétel helyett a népfront jelszavát hangoztatja. Most látszik, mennyire keskeny a szocialista üdvözülés ösvénye az átlátszó párttagitáció és a burzsoá „politikamentesség” között. A kötet minden írását jellemző szellemesség és szemléletesség használtatja vele a képet, hogy a *Szabad Nép* 1954. március 15-ei cikke a magyar irodalmat „rátolta” az új szakaszra, ekkor tértek át „a sztálini nyomtávról a Malenkov-nyomtávra a pártos betűvetésben”. Az újságot azért emeli ki, mert itt jelent meg vagy dübörgött föl, mintha tapsorkánként, „szűnni nem akaró, öt hasábnyi hosszúságban” az új pártutasítás. Mintegy annak a beismeréseként, hogy az „engedményes”-nek – másutt „szabadalmazott”-nak – nevezett irodalom eljutott az első csódtömegi felszámoláshoz. Ezzel egy időben kaptak lábra a „júniusi” írók, a „legjúniusibb revizionista öntudatú”-ak, ekkor kezdődött az a „képmutató és köntörfalazó hitbuzgalmi verseny”, elkezdődött a helyezkedés és marakodás már a rajtvonalnál: van a pártban „júniusi, júniusibb és legjúniusibb író; a júniusi nagy szállka a júniusibb író szemében, ő meg majd kidöfi a legjúniusibb szemeket”. A vetélkedés tétje a „hurráoptimizmus” hirdetése után az lett, hogy ki az, aki közben tud járni, nem mint korábban, a nép érdekében a pártnál, hanem fordítva, a párt érdekében a népnél. Ki az, aki most vagy most is képes teljesíteni a kötelességét, mint előbb, amikor „a természetbeszolgáltatás, nehézipari túlteljesítés, nemzetközi uszítás s a moszkvai nagytér gazdálkodás kiszolgálása” volt a feladata. A júniusi és a legjúniusibb írók, a lélek mérnökei „kacagó munkahajcsárokból borongó leleplezőkké” változtak, mert a taktika is úgy kívánta, hogy egy lépést hátráljanak a magánélet felé. „A normaemelő szerelmek után ismét szabad a magánszerelem, a legény egyelőre nem mondja lánynak, hogy eszem azt a túlteljesítményedet, s a költő nem sügja szerelmesen a felesége fülébe, hogy Sztálin!” Négy fal között a pozitív hősnek is szabad immár „a magánjellegű csókot” gyakorolnia.

Cs. Szabó, természetesen, felfigyel arra is, amikor ama szerelvény visszatolat a régi vágányra, a sztálinira. Bár itt a közlekedés helyett a mozdulatlan természetből veszi a példát,

[*Műhely*]

mondván, „micsoda fejtelten, nyüzsgő rovarélet dül a mozdulatlan, sima kő alatt. A pártfegyelem alatt.” Ahogy az államosítástól, 1949-től az új szakaszig, 1953-ig is szem előtt tartotta a magyar – egy helyen helyesbít: magyarországi – irodalom eseményeit és fejleményeit, ugyanígy tesz az új szakasz esetében is. Éberem figyelni ide-oda tologatott vagonjait. Illetve itt ismét más képet használ, állattani illetékességűt ugyan, de nem rovartanit. Nagyon csúszkálhat a „visszaszerzett nyereg” Rákosi Mátyás alatt, jellemzi pártnak és irodalomnak az 1955 májusa után kialakult helyzetét. De ugyanerre szolgál a háborús zabrálás emlékét is felidézően az a hasonlata is, amikor a magyar irodalom órájának visszaforgatását furcsállva és nehezményezve a kötet több helyén amúgy is gyilkos gúnnyal idézett Darvas Józsefet figurázza ki, aki úgy hiszi, az egész irodalommal úgy lehet bánni, mint egy rablott karórával. Ismét másutt, de az állattartás körében maradván, annak az egy-két fehér báránynak a képét festi, amelyik, aki „aranygyapjas moszkvai tenyésztés a tévelygő nyájban”. Aztán 1955 sajtó- és irodalompolitikai fontosságú eseményét, a novemberi „memorandum-ügy”-et, az Írószövetség párttaggyűlésén Zelk Zoltán által felolvasott, a Központi Vezetőségnek címzett, jeles írók, művészek, újságírók által aláírt tiltakozás sorsát ironikusan ismertetve a hódoltsághoz illő képet használ, a hódolatot, a vallásos áhítatot profanizálva. Lázadás történt a „szentek szentjében” – értelmez –, Moszkva bizalmi emberei „a marxista oltárra” támadtak. Az irodalom szempontjából nem azt tartja fontosnak, hogy a Központi Vezetőség november 1-jei határozata megbélyegezte a pártírók „függelomsértő politikai bűneit”, s hogy karácsonyra az *Új Hang* például „Tibortalanítva, Zelktenül, Aczéltalanul” jelent meg, hanem „két nagy költő tragikus megszólalását”-t dicséri, Szabó Lőrincét és Illyés Gyulát. Mint dicsérte előbb Weöres Sándort, s az 1900 körül született nemzedék egyik legkiválóbb tagját, Németh Lászlót, „jelmezes önábrázolása”, a Galilei okán is: a rendszer népes udvart tart magának „talpnyaló fél-írástudókból”, írta, de évek vagy évtizedek múlva ki fog derülni, „mekkora cselédek bolyongtak rangrejtve a hangos cselédek között”. Kevés íróttal ilyen elismerés – a felsoroltakon túl „a tisztaszívű nagy tehetség”-et, Tamási Áront mindenképp (a *Bölcső és bagoly* miatt tán túlzóan is), noha amikor vitába szállt a *Halotti beszéd* költőjével, Márai Sándorral, akkor azt üzenté neki: „kár, ha még parancsszóra is szádba veszel olyan falatot, amit a párt túlbuzgó cselédje, Szabó Pál egyszer már szemforgatva megrágott”. A méltatottak között van Juhász Ferenc, az új szakasz utáni költészete okán, aztán Sánta Ferenc és Sarkadi Imre, akit tehetséges, becsületes, a körülményekhez képest szókimondó írónak, nyíltszívű embernek és fogékony elmének tart, ám akinek – a Cannes-i filmszemléről, illetve a franciaországi utazásáról szóló beszámolója alapján – „köresetté kerekednek” a feleszmélései és balítéletei. „Egy ország tragikus irodalmi állapotát foglalják össze” – egy egész megcsalt nemzedéknek a Nyugattól való távolságát, a világtól való messzeségét. Cs. Szabó pompás, élvezetes tanulmányai messziről tekintenek a magyar irodalomra, de állításai, ítéletei igen közel állnak ahhoz, ahogy ez a korszak mai szemmel látszódik.